

Petra Kolenc

MED TISKARNO IN KNJIŽNICO NA GORIŠKEM V 19. STOLETJU

Moderni civilizacijski procesi, ki so zaznamovali razvoj evropskih družb na prehodu iz 19. v 20. stoletje (deagrarizacija, urbanizacija, industrializacija, razmah šolstva...), so z zamikom doleteli tudi meščane na Slovenskem. Meščanski življenjski slog v slovenskih deželah pravzaprav ni imel pravih razmer, da bi se razvil v takšni meri, kot se je to dogajalo v večjih evropskih mestih,¹ kar se je zrcalilo tudi na tedanjem slovenskem knjižnem trgu. Skromno število bralnega občinstva (konec 18. stoletja je bilo samo 3% pismenih Slovencev)² je zaznamovalo knjižni trg z majhnostjo in nerazslojenostjo. Večina slovenskih tiskov se je v začetku 19. stoletja pojavila v cerkvenem in šolskem okolju, na katero je bilo tudi omejeno bralno občinstvo. Knjige z religiozno vsebino so običajno dopolnjevali priročniki za kmeta, preproste povesti in pesmi, ki so jih pisali duhovniki.³

Zlasti akademsko usmerjeni meščanski krogi⁴ niso bili pripravljene konstantno konzimirati ideologije domačijske književnosti, ki se je ozirala predvsem na kmeta in njegovo življenje. Zato je tudi pozen začetek našega sodobnega založništva posledica dejstva, da Slovenci do konca 19. stoletja nismo imeli srednjega sloja, ki bi bil dovolj velik uporabnik slovenskih leposlovnih in znanstvenih del (Kovač, 1999). Prav tu je potrebno iskati vzroke za skromno stanje slovenskega založništva pred nastopom Lavoslava Schwentnerja (1865-1952), začetnika sodobnega slovenskega založništva. Na Goriškem je to vlogo imel Andrej Gabršček, ki je v svojih elitnih zbirkah poskrbel za natis prvega prevoda romana *Bele noči* (1895) Dostojevskega in Shakespearovega *Hamleta* (1899).

Srednje velika mesta na Slovenskem, kamor je tedaj nedvomno sodila tudi Gorica, so v sicer provincialnem zaledju razvijala jedra novega meščanstva. Tja so se poleg obrtnikov, trgovcev in tovarnarjev v drugi polovici 19. stoletja že umeščali novi liki izobražencev: odvetniki, državni uradniki, tehniki, inženirji, zdravniki, profesorji. Meščanstvo, izhajajoče iz fevdalne tradicije, je bilo prej izjema kot pravilo. Meščani so se tako med seboj razlikovali glede na premoženje, poklic in izvor. Gorica se je v 19. stoletju že razširila izven srednjeveškega obzidja. Zgrajene so bile nove, širše ulice, kjer so si premožni Goričani postavljali bogato okrašene vile. Leto 1860 je s pridobitvijo železnice pomembno vplivalo na gospodarsko usodo in oblikovanje samega mesta. Milo podnebje je v Gorico privabilo številne avstrijske visoke uradnike, ki so si v mestu poiskali svoj novi dom. Med meščani je bil prisoten močan italijanski element, ki je zasedal v mestu pomembne položaje in službe. Plemstvo je bilo po večini nemškega in italijanskega izvora. Slovencev in Furlanov je bilo v mestu malo (Waltritsch, 1997). Kljub temu je goriški prostor v 19. stoletju izoblikoval potrebne instrumente, ki so pozneje vplivali na oblikovanje slovenske javnosti in njenega bralnega občinstva tudi v Gorici. Začetke pa je potrebno iskati že prej.

¹ »Edino primerljivo mesto z vsa razvijajočo infrastrukturo je bil Trst, ki je hkrati omogočal razvoj meščanske kulture med literaturo in glasbo, kar se je v 19. stoletju na Slovenskem prebujalo tudi po tem, ko je nemščino kot meščanski razredni jezik začela vse bolj izrinjati uporaba lastnega – slovenskega jezika« (Grdina, 1995, str. 45).

² Statistične podatke v besedilu povzemam po Hladniku (1985).

³ Leta 1851 je bilo ustanovljeno Društvo sv. Mohorja, kasneje preimenovano v Družbo sv. Mohorja, ki se je pri svojem delu naslonilo na cerkveno organizacijo in širilo svoje bralno občinstvo v skoraj vsako vas s slovenskim župnikom. Vsako leto je Družba sv. Mohorja izdala 5 do 7 novih knjižnih naslovov in dve vsakoletni stalnici Koledar in Slovenske večernice. Konec šestdesetih let 19. stoletja je imela že 14.000 članov (Rybař, 1989).

⁴ Leta 1864 so ustanovili slovensko Matico, meščansko ustanovo, ki je objavljala pretežno tiske znanstvene narave (Rybař, 1989).

Prvi tiskarji⁵ so prišli na Goriško sredi 18. stoletja. Morda tako pozno zato, ker so v bližini tiskarsko močno razvite Benetke prevzemale tiskanje vseh pomembnejših besedil tega prostora.⁶ Leta 1754 je na Goriško prišel dunajski tiskar Janez Tomaž Trattner, še istega leta se mu je na poziv Goričanov pridružil Josip Tommasini iz Benetk, ki je bil leta 1764 edini tiskar na tem območju. Leta 1777 je prevzel njegovo delo sin Jakob, kot sodelavec se mu je pridružil Josip Coletti. Naročila upravnih, cerkvenih in privatnih interesov so hitro naraščala, tako je leta 1773 v Gorici odprl svojo tiskarno Valerio de Valeri iz Čedad, njegovo delo so nadaljevali sinovi. Skoraj vse omenjene tiskarne so se ohranile do začetka 19. stoletja, Valerijeva pa do revolucije 1848, ko jo je prevzela tiskarna Janeza Krstnika Seitz.⁷ Prve slovenske besede so bile v Gorici natisnjene pri Tomassiniju že leta 1779, ko je prvi slovenski goriški pesnik Jožef Andrej Lavrin (1743-1808) sodeloval v zbirki prigodic⁸ v čast grofu Janezu Filipu Cobenzlu, ki je imel posestva na Goriškem in Kranjskem (BSL). Gorica je dobila prvo slovensko knjigo v letu 1786, ko so pri Tomassiniju »Vu Cesarski Krajleuski prefrajani Stiskarnizi« natisnili »Zerkoune pesmi litanie, inu molitue per boshji slushbi« (Grossi, 2001).

Na Goriškem je v tistem času obstajala prav posebna tiskarna: Staničeva tiskarna na Banjšicah. Valentin Stanič (1774-1847), tedaj kaplan na Banjšicah, je majhno ročno tiskarno v košu pritovoril iz Gorice in 1807 postavil črke, tiskal in vezal knjižice.⁹ Kasneje je tiskarnico prenesel v Ročinj, kjer je s svojimi preprostimi tiski širil slovensko besedo.¹⁰ Banjškarji in Ročinjci so bili verjetno ponosni, kajti na Slovenskem takrat ni bilo vasi, kjer bi izhajala tiskana slovenska beseda. Čas, ki ga je Valentin Stanič preživel v Gorici, pa je nedvomno pomemben za to, da so se slovenske knjige pričele tiskati¹¹ in širiti med rojake v samem mestu. Stanič je bil tudi prvi, ki je še pred čitalniškim obdobjem naročal večje število izvodov slovenske periodike¹² in jo razdeljeval med ljudi. Okoli leta 1840 je na svojem domu osnoval nekakšno prvo knjigarno. K njemu so po slovenske knjige prihajali številni Slovenci, predvsem študentje (Bratuž, 1998). Leta 1842 je na prošnjo Matije Čopa, naj mu sporoči podatke o slovenskih goriških tiskih, izdal katalog knjig od Vodnikovega časa do leta 1840, ki jih je bilo tedaj možno kupiti v Gorici (SBL, Zv. 10).¹³

V prvi polovici 19. stoletja je slovensko kulturno tradicijo med goriškimi tiskarji nadaljevala družina Paternolli,¹⁴ ki je v Gorici delovala do prve svetovne vojne in je zaslužna za izdajo številnih slovenskih knjig. Omenimo še nekaj posameznikov, ki so se v tistem času pojavili kot tiskarji in založniki slovenskih knjig in periodičnih naslovov. V letu 1857 se je v Gorici pojavil Anton Sochar. Karel Mailing je tiskal med 1874 in 1880, ko se je njegova tiskarna združila s Hilarijansko tiskarno, iz katere so prihajali predvsem duhovno in politično katoliško usmerjeni tiski. Tu sta bila še manj znana Ferdinand Wokulat (1873-1896) in Leopold Leban, ki se ga je v

⁵ Tiskarji, založniki in knjigarnarji, knjigotržci so se v preteklosti pojavljali v eni osebi. Šele kasneje, konec 18. stoletja, se ločijo tiskar od založnika in založnik od knjigarnarja. Podatke o tiskarjih v nadaljevanju povzeman po Gallarottijevi (2001).

⁶ Janez Svetokriški (1647-1714) je svoji prvi dve knjigi pridig *Sacrum promptuarium* tiskal v Benetkah.

⁷ Tiskarna je v drugi polovici 19. stoletja natisnila več pomembnih slovenskih knjig in časopisov, omenimo *Gospodarski list* (1869-1876), *Sočo* (1871), *Kmetovalca* (1877).

⁸ Zbirka z naslovom *Raccolta di composizioni e di poesie italiane, latine, francesi, friulane, tedesche, cragnolie, inglesi...* vsebuje dve pesmi v slovenskem jeziku, eno pripisujejo Juriju Japlju, drugo pa omenjenemu prvemu goriškemu pesniku.

⁹ Iz tega časa je znana samo ena tiskana nabožna pesem »*Pesm per predomishlovajnu Jesusoviga terplenja*« (1807), ki je izšla iz njegove lastne primitivne tiskarne (SBL, Zv. 10).

¹⁰ Med leti 1813 in 1818 je v svoji tiskarnici natisnil Japljev prevod pesmi *Sacris solemniis* in še več svojih pesmi (Brecelj, 1973).

¹¹ Sam v Gorici ni tiskal, pač pa je to prepustil Petru Valeriju Paternolliju oz. bratom MatiuZZu v Vidmu (Brecelj, 1973).

¹² Bleiweisove *Kmetijske in rokodelske novice* in Slomškove *Drobtinice* (Bratuž, 1998).

¹³ Katalog z naslovom »*Perporozhenja vredne bukvize sa Slovenze, ki se tudi v Gorizi vdobijo*«, je vseboval seznam 109 slovenskih knjig, ki so izšle med leti 1810 in 1840 (SBL).

¹⁴ Janez Paternolli je 1845 po smrti očeta Ignacija, ki je v Gorico prišel leta 1837, nadaljeval s tiskarno in založbo, ki se je osredotočila predvsem na izdajo časnikov in časopisov (Planissi, 2003).

letu 1876 omenjalo kot goriškega tiskarja. V osemdesetih letih 19. stoletja sta odprla svojo tiskarno Giuseppe de Pallich (1883-1900) in markiz Anton Obizzi (1889-1899). Tudi onadva sta prispevala k širjenju tiskanih knjig v slovenskem jeziku. Ob koncu stoletja je delovala tiskarna Coppag & Skert, v devetdesetih letih 19. stoletja pa je v Gorici lastno tiskarno odprl Andrej Gabršček. Z njo se je kmalu uveljavil v slovenskem delu Goriške. Pri njem so se tiskali časniki Soča, kasneje Nova Soča, Primorec, v slovenskem duhu pisan nemški list *Adriatische Post*, mesečnik za zdravje *Knajpovec*, znanstvena revija *Veda* itd. Poleg periodičnega tiska je založba na trg ponudila pet različnih knjižnih zbirk (Slovanska knjižnica, Slovenska Talija, Knjižnica za mladino, Salonska knjižnica, Svetovna knjižnica), ki so zaznamovale uredniško politiko ene najpomembnejših goriških založb in tiskarn. Znotraj omenjenih zbirk je izšlo več kot dvesto snopičev leposlovnih knjig v slovenskem jeziku. V dvajsetih letih, kolikor je tiskarna delovala, je bilo izdanih več kot štiristo knjig, med njimi veliko prevodov s področja slovanskih in drugih književnosti. Tudi cenovno so bile knjige dosegljive skoraj vsem, saj je Gabršček s svojo poslovno zvitostjo knjižice prodajal kot časopisno gradivo (Cuder, 1996). Ob koncu stoletja je bila v Gorici ustanovljena Narodna tiskarna, ki jo je vodil deželni in državni poslanec, duhovnik Anton Gregorčič. Omenjene tiskarne so prek slovenske tiskane besede, skozi 19. stoletje pripomogle k širjenju slovenskega bralnega občinstva na Goriškem, kar je primerljivo z odstotkom beročih Slovencev, ki se je do leta 1880 povzpelo na 80 %.

Revolucionarni čas je zaobjel tudi goriški prostor. Spodbudil je živahno družbeno gibanje, ki je v javnosti organiziralo slovensko narodno zavest. Prizadevanja vplivnih osebnosti v gospodarstvu, politiki in šolstvu ter nagel razvoj periodičnega in siceršnjega tiska so v Gorici oblikovali temelje slovenskega kulturnega življenja. Ustanavljala so se številna slovenska društva, čitalnice in druge slovenske organizacije.¹⁵ Čitalniško gibanje, katerega glavni namen je bil »*čitanje al branje časopisov in knjig, pisanih v raznih evropskih jezikih*« (Žmuc, 1999, str. 31), je hkrati okrepilo nastajanje knjižnic. Zbiranje knjig in časopisov se je začelo tudi v ostalih društvenih knjižnicah, ki so se ustanovljale poleg društev. Članom so tovrstne knjižnice nudile številne slovenske in tuje znanstvene, leposlovne knjige, revije, časnike ter druge publikacije. »*Sploh pa je dovolj, če rečem, da človek ne ve, kje bi se lotil čtiva, ko pride na večer v to sicer malo, a izobraževalnih sredstev polno čitalnico*« (Regent, 1958, str. 15), je za društveno knjižnico Ljudskega odra sicer v Trstu zapisal njihov zvesti član. Slovensko prisotnost v mestu je potrjevalo tudi število izdanih slovenskih periodičnih tiskov. Pomemben je podatek, da je v Gorici od leta 1862 do prve svetovne vojne izhajalo več kot trideset različnih periodičnih naslovov.¹⁶ Tja se je namreč naseljevala slovenska inteligenca, ki je gradila temelje slovenski identiteti. Slovenci v mestu sicer nikoli niso predstavljali večine, v deželi Goriško-Gradiščanski pa so imeli dvotretjinsko večino.

Pri vzpostavljanju slovenske identitete v Gorici je že zgodaj v 19. stoletju imelo eno pomembnejših vlog bogoslovno semenišče,¹⁷ ki so ga po jožefinskih reformah 1782 ponovno odprli leta 1818. Tedaj je semenišče moralo zbrati pod svoje okrilje zapuščino ukinjenih redov, ki so bili v preteklosti nosilci verske izobrazbe na Goriškem. Tako je to do 40. let 19. stoletja pridobilo več kot 10.000 knjižnih enot in semeniška knjižnica je postala do 1851, ko jo je urejal eden tedaj najbolj učenih Slovencev na Goriškem, Štefan Kociančič, s fondom 11.124 del v skoraj 17.000 zvezkih, ena večjih knjižnic v Gorici. Žal je bila dostopna samo gojencem in profesorjem semenišča, v svoji zbirki pa je vse do danes ohranila 231 knjig slovenskih avtorjev iz 19. stoletja (Podreka, 2000). Kako je bilo z ostalimi goriškimi knjižnicami sredi 19. stoletja nam zgovorno priča odstavek, ki ga je leta 1854 zapisal Štefan Kociančič: »*Bili so časi, da smo imeli v*

¹⁵ 10. maja 1848 je bilo v Gorici ustanovljeno prvo slovensko društvo »Slavjansko bravno (čitavno) društvo«, ki je že leto kasneje štelo 160 članov. Leta 1862 je dobila na Travniku svoje prostore »Slovenska čitavnica«, ki so se ji kasneje pridružile še čitalnice v manjših krajih okoli Gorice, v Solkanu, Pogori, Štandrežu (Waltritsch, 1999).

¹⁶ Omenimo nekaj pomembnejših: *Umni gospodar* (1863-1865), *Domovina* (1867-1869), *Soča* (od 1871-1815), *Glas* (1872-1875), *Rimski katolik* (1888-1896) (Plesničar, 1940).

¹⁷ V prvem obdobju so bili vsi semeniški profesorji Slovenci. Ti so kmalu zaznali pomen prisotnosti slovenščine v goriški javnosti in že leta 1840 uvedli tečaj slovenskega jezika za semeniščnike.

Gorici mnogo lepih in dragocenih bibliotek...Ali sovražni zob časa in neprijazne okoliščine so nam skorej vse odpravile. Samostan...Karmelitov, ki so satnovali na Kostanjevici, kjer sedaj Frančiškani prebivajo, in pa grofi Lantbieri so imeli znamenite biblioteke, od katerih ni več ne duha ne sluba....Imenitne slike od slavnih umetnikov nahajale so se skorej v vsaki plemeniti hiši, poimence pri grofu Attems, Koroniniu, Lanthieriu...Biblioteke so bile razprodane, slike ravno tako» (Kociancič, 1854, str. 274).

Še en pomemben učenjak je imel v goriškem prostoru zasluge za razvoj dragocene knjižnice na Kostanjevici nad Gorico. Tu je jezikoslovec, pater Stanislav Škrabec (1844-1918) preživel 42 let svojega delovanja. Na domači redovni dvorazredni gimnaziji je poučeval slovenski, hrvaški, latinski in grški jezik. Sam je študiral slovenska narečja in zgodovino drugih evropskih jezikov. Že tedaj je imel zajetno zbirko temeljnih slovenskih del Trubarja, Bohoriča, Dalmatina, Hrena. »Njegova celica v Gorici je bila prostorna in je imela dvoje oken. V njej je bila preprosta postelja, pisalna miza, klečalnik, par stolov in par podob, na oknih nekaj loncev s cveticami, sicer pa povsod same knjige, ne samo po omarah, temuč tudi na klečalniku, na postelji, po tleh, sploh povsod.[...] Če stopiš k njemu v celico, zdi se ti, da si stopil v knjižnico, kjer sedi za mizo, obteženo s knjigami in drugimi pisanji mož učenjak« (Breznik, 1918, str. 221). Leta 1880 je pri Hilarijanski tiskarni začel izdajati Cvetje z vrtov Sv. Frančiška »menda prvi slovenski mesečnik, ki je imel izhajati v platnicah«, kjer se je kot pisec in kasneje urednik boril »za pravo izreko [slovenščine] in njej primerno pisavo« (Breznik, 1918, str. 221). V ta namen je Škrabec za knjižnico pridobil mnoga znanstvena dela, ki so mu jih pošiljali v oceno in dar številni znanstveniki iz vsega sveta. Bogata kostanjeviška knjižnica, ki je že tedaj imela knjige iz 16. stoletja, pridobljene pretežno z ukinitvijo frančiškanskega samostana na Sveti Gori,¹⁸ je za čas patra Stanislava Škrabca še naraščala vse do prve svetovne vojne, ko je moral tudi Škrabec zapustiti samostan in za sabo »pustiti vso knjižnico, mnogoštevilna in dragocena dela« (Breznik, 1918, str. 226).

V Gorici je tedaj že delovala javna oz. licejska knjižnica Studienbibliotek,¹⁹ ki je imela kvalifikacijo študijske pokrajinske knjižnice, imela je celo pravico do prejemanja obveznega izvoda z primorskega območja. Med 1825 in 1828 so v njej sistematično katalogizirali 4710 knjižnih enot, ki so jih pridobili zlasti iz lokalne jezuitske zbirke. Avstrijski državni ukrepi so tedaj preoblikovali gimnazijske knjižnice v javne kulturne institucije. Goriška licejska knjižnica je tako postala ena izmed šestih študijskih knjižnic v avstrijskem cesarstvu, ki jih je financirala država (Slokar, 1997).²⁰ Odprta je bila za vsakogar, vendar pa so vanjo zahajali zgolj študentje in izobraženci, ne pa širši krog goriškega bralstva (Gallarotti, 1997). Do leta 1858 je knjižnica imela vpisanih že 9962 knjig, do konca stoletja pa se je njen fond povečal za več kot 20.000 enot.

Od druge polovice 19. stoletja je v Gorici rasla majhna občinska knjižnica.²¹ Prvotni fond je pridobila s knjižnimi darovi meščanov. Leta 1886 pa je knjižnico obogatil nakup zbirke rokopisov in knjig Giuseppeja Domenica della Bona (1790-1864), raziskovalca krajevne zgodovine, bibliofila, avtorja različnih zgodovinskih esejev in zbiralca knjig. Ni nam znano, koliko knjig je tedaj štela knjižnica, ki so jo formalno odprli leta 1886, dejansko pa 1893, ko je že imela prvega knjižničarja, ki je knjige inventariziral in katalogiziral. Meščani so bili o odprtju knjižnice obveščeni s plakati. Povabljeni so bili tudi k darovanju knjig s krajevno zgodovinsko in kulturno vsebino. Fond knjižnice je tedaj štel že 3700 knjig. Meščanom Gorice je bila na razpolago tudi ljudska knjižnica, ki je bila 1876 pridružena čitalnici. Leta 1861 je deželni zbor v Gorici ustanovil tudi knjižnico muzeja, katere naloga je bila zbirati publikacije v zvezi z mestom in pokrajino (Gallarotti, 1997). Podatkov, ki bi nakazovali, kako pomembne so bile omenjene knjižnice za slovensko bralno občinstvo, ni. Sklepamo lahko, da je bila njihova uporaba oziroma obisk

¹⁸ Po oceni zgodovinarja Vascottija (1848) je od 5.000 zvezkov, ki so jih frančiškani odnesli s seboj, prišlo na Kostanjevico manj kot 2000 zvezkov. Številna dela so se porazgubila, veliko jih je bilo ukradenih.

¹⁹ V njej se je zbiralo pretežno nemško gradivo. Leta 1915 ocenjujejo fond knjižnice na 34.300 knjižnih enot, med katerimi je več kot 23.000 knjig nemških, preostalih 11.300 pa latinskih, italijanskih in slovenskih. (Battista, 1915)

²⁰ Poleg knjižnic v Celovcu (1775), Linzu (1779), Olomucu (1787), Ljubljani (1791) in Salzburgu (1823).

²¹ Gradila je pretežno zbirke o krajevni zgodovini in italijanski kulturi.

omejen na ozek sloj izobražencev in študentov in da se je slovenski bralec obračal večinoma na čitalnice in knjigarne, ki so postajale prave kulturne točke v mestu (Gallarotti, 2001).

Javno življenje, družbene vezi v krogih, kjer so se meščani gibali, je bilo le ena od sfer njihovega življenja. Navezujoč se na čitalnice in bralna društva lahko izpeljemo, da so se tu številni meščani spoznavali in srečevali s časopisi in knjigami iz različnih evropskih jezikovnih območij, se razveseljevali v besedah, plesih in igrah in vse to tudi prek kulture obiskov prenašali v lastna stanovanja, kar se kaže v arhitekturni zasnovi meščanskih vil, ki so v iztekajočem 19. stoletju vtisnile pečat meščanski kulturi v Gorici. »Pobeg v stanovanje, v intimnost meščanskega družinskega življenja je hkrati zadovoljevalo potrebo po individualnosti, kar se je odražalo v novi delitvi prostorov hiše. Sobe so bile mnogo manjše, kar je ustrezalo umiku iz družabnega družinskega življenja, ki ga je ponavadi predstavljala jedilnica, t. i. srce doma. Eno od priljubljenih umikov je predstavljalo tudi branje, ki je že samo po sebi dejanje, ki zahteva samoto ali vsaj mir. Soba s knjižnico tako predstavlja enega od novih prostorov, ki jih je meščanstvo uvedlo pri spremembi funkcionalnosti stanovanja« (Studen, 1995, str. 15). Knjige niso bile več okrasni predmet, postajale so del vsakdanjega življenja (Grdina, 1995). Spravljene so bile v izrezljanih omarah, ki so jih poimenovali »knjižnice«. Tem pa je bil vedno namenjen poseben prostor, običajno v družbi zofe, kjer so si privoščili družbo knjig. Za številne slovenske meščane v Gorici lahko trdimo, da so si že pred iztekom 19. stoletja v svojih domovih nabrali zajetno število knjig. Naj spomnimo na dr. Henrika Tumo, ki je začel svojo knjižnico načrtno graditi leta 1894, ko se je poročil in preselil v Gorico. Tedaj je kupil dve »knjižnici«. ²² Do tedaj je že imel kakih 250 knjig, ki jih je kupil še v študijskih časih v Ljubljani, Postojni, Trstu in na Dunaju. Do prve svetovne vojne je knjižnica pridobila zajetno število knjig, natančneje do leta 1912 je Tuma v svoj register zabeležil kar 1945 naslovov knjižnih enot. Knjige je tudi izposojal, predvsem ljudem, ki jih je poznal in zaupal, kar je dalo zbirki tudi javni značaj.

Drugo večjo privatno knjižnico v Gorici je gradil zgodovinar, gimnazijski profesor Franc Kos (1853-1924). Kot navaja, je za nabavo knjig in časopisov porabil skoraj desetino svoje plače. »Večina zadevnih sredstev je šla za naročanje pomembnejših slovenskih časopisov in nekaterih revij, lokalnega časopisja, strokovne periodike ter knjig« (Šumrada, 1984, str. 173). Poudarimo, da je bila Kosova knjižnica grajena pretežno v znanstveno oporo zgodovinskim raziskavam, »čeprav smo občasno kupovali tudi kakšno leposlovno delo« (n.d., prav tam). Knjige, zlasti pa revije, so Kosovi naročali neposredno pri izdajateljih, zgolj nekatere so prevzemali v goriški čitalnici, nekaj knjig pa so pošiljale knjigarne iz Ljubljane, Gradca, Dunaja in iz Nemčije (Šumrada, 1984).

Omeniti moramo tudi privatno knjižnico goriškega notarja Miroslava Premrouja (1871-1944), ki je svojo zbirko knjig gradil pretežno kot ljubiteljski zgodovinar in zbiralec arhivskega gradiva. Ob njegovi smrti je knjižnica štela nekaj manj kot 2.000 knjig, vsebinsko naravnanih na zgodovinski, politični, kulturni in verski razvoj držav srednje in južne Evrope (Rogač, 1997).

Leta 1897 se je v Gorico priselil »oče slovenskih posojilnic« Mihael Vošnjak. V Gorici je kupil vilo v Codelljevi ulici (Via Codelli), nato pa se je preselil v vilo Judita na Tekališču Franca Jožefa (današnji Corso Verdi). Vila je štela petnajst sob, v eni izmed njih je imel veliko knjižnico, ki jo je dal prepeljati iz Celja. Žal pa je prva svetovna vojna izbrisala vsakršno sled o gradivu, ki ga je hranil: »Pohištvo, ki je bilo v naši hiši, je bilo razgrabljeno. Uničeni so bili najbolj dragi spomini. Ni bilo nobenega sledu od moje dragocene knjižnice. Ni bilo več tistih krasnih Grobarjevih slik, polnih sonca in slovenskega čutenja« (Goriški spomini, 2002, str. 429).

V Gorico so se leta 1873 preselili Šantlovi, ugledna meščanska družina, ki je postala pomemben steber slovenske družbe v Gorici. Oče Anton je deloval v goriški čitalnici, mati Avgusta, vnukinja slikarja Josipa Tominca, je portretirala številne Goričane, sin Saša pa je kasneje veljal za začetnika slovenske grafike. Iz spominov hčerke Avguste Šantlove (1876-1968) izvemo, da je bila tudi v njihovi meščanski hiši »v mali vmesni sobici samo neka zofa in papanova omara za knjige iz mehkega lesa in rjavo popleskana« (Šantel, 1947, brez str.). V svojih spominih Avgusta piše o lepem

²² Omari za knjige je izdelal solkanski mizar Makuc, ki je 1. sept. 1894 Tumi izstavil račun za dve »knjižnici«, (ohranjen na RP ZRC SAZU v Novi Gorici, Zapuščina dr. Henrika Tume).

številu otroških knjig in prvih slovenskih slikanicah, ki jih je imela v svoji zbirki, opozori pa nas še na dejstvo, da je prva vojna uničila vse knjige in očetovo biblioteko (Šantel, 1947).

Skozi celotno 19. stoletje in še prej je nastajala tudi bogata zbirka, knjižnica grofov Coroninijev, ki je bila na kromberškem gradu med drugo svetovno vojno uničena. »Še posebej boleča je bila izguba zgodovinske knjižnice, ki je vsebovala okoli 10.000 zvezkov, od katerih se je ohranil seznam in ki je vsebovala številne inkunabule 16. stoletja, zanimive rokopise diplomatskih stikov, bogato zbirko del, ki so se navezovala na zgodovino Ilirskih provinc, latinske, nemške in francoske klasike...« (Pillon, 2005, str. 22). Da so bile v bogati zbirki tudi slovenske knjige, lahko sklepamo iz dejstva, da so bili grofje Coronini²³ naklonjeni Slovincem in jeziku, ki ga je njihov zadnji potomec Viljem Coronini Cronberg (1905-1990) popolnoma obvladal.

Po mnenju Hladnika (1985) je bila pismenost, ki je vplivala na nakup knjige, v slovenskih deželah še globoko v 19. stoletju omejena na maloštevilni visoki sloj v večini večjezičnega slovenskega izobraženstva in meščanstva. Meščani so se zato kot zavedni narodnjaki čutili obvezani pokupiti vse na novo izšle slovenske knjige, ki so jih zaradi skromne letne produkcije tudi v celoti prebrali. O njih lahko sklepamo, da so v svojih domovih knjižnice gradili načrtno, to je v študijske namene, selektivno ali pa zgolj ljubiteljsko. Seveda pa svojih zbirk niso omejevali na slovenski jezik, kar pa ne moremo trditi za preprostejši sloj kmetov in delavcev, ki so s slovensko knjigo prišli v stik z edinim prepoznavnim jezikom. Strinjamo se lahko s Hladnikom (1985), ki pravi, da je izobraženstvo v precejšnji meri reševalo del knjižne naklade, ne smemo pa zanemariti podatka, da je bil leta 1871 že vsak 53 Slovenec član Družbe sv. Mohorja.²⁴ Torej je slovenska knjiga že tedaj zašla v marsikateri kmečki dom. Dejstvo je, da se je bralno občinstvo šele proti koncu stoletja razširilo na srednji in nižji sloj. Tedaj se je kupna moč razširila na beročega delavca in kmeta. In če je bilo še leta 1880 60% prebivalstva pismenega, je leto 1900 pri popisu ocenilo 85 % pismenega prebivalstva, kar je razširilo bralno občinstvo na skoraj milijon Slovencev.

LITERATURA:

- BRATUŽ, Lojzka. 1998: Razcvet slovenske kulture v Gorici. V: *Od Maribora do Trsta: zbornik referatov*. Maribor: Pedagoška fakulteta, str. 161-168.
- BRECELJ, Marijan. 1973: Zapisek o Staniču. V: *Valentin Stanič 1774-1847*. Gorica: Mohorjeva družba, str. 161-170.
- BREZNIK, Anton. 1918: O. Stanislav Škrabec. V: *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino*.(1) Ljubljana: Klenmayr & Babmerg, str. 218-226.
- CUDER, Tanja. 1996: *Andrej Gabršček (1864-1938): publicist, politik, tiskar, založnik in novinar*. diplomsko delo. Ljubljana : Filozofska fakulteta.
- ENCIKLOPEDIJA Slovenije. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1987-2002.
- GALLAROTTI, Antonella. 1997: Goriške knjižnice med preteklostjo in sedanostjo. V: *Nova Gorica – Gorica izživi in možnosti sobivanja : zbornik*. Nova Gorica: Mestna občina, str.119-124.
- GALLAROTTI, Antonella. 2001: *Per una storia dell'editoria goriziana dell'ottocento*. Gorizia: Biblioteca Statale Isontina
- GRDINA, Janez. 1995: Meščanska kultura med literaturo in glasbo. V: *To in ono o meščanstvu*. Celje: Pokrajinski muzej, str. 44-54.
- GROSSI, Adriana. 2001: *Annali della tipografia Goriziana del settecento*. Gorizia: Biblioteca Statale Isontina.
- HLADNIK, Miran. 1985: Svobodno po nemškem poslovenjeno. V: *France Prešeren v prevodih: zbornik društva slovenskih književnih prevajalcev 8/9*. Ljubljana: Društvo slovenskih književnih prevajalcev, str. 191-199.
- KOČIANČIČ, Štefan. 1854: *Arhiv za povjesticu jugoslavensku, Knj. 3*. Zagreb: Dra. Ljudevita Gaja.

²³ Alfred Coronini (1846-1920) se je kot goriški deželni in državni poslanec zavzemal za goriške Slovence. Slovensko je slabo govoril. Tudi grof Franc Coronini (1833-1901) je kot goriški deželni glavar s svojo pozicijo nevtralnosti prislunil tako italijanski kot slovenski problematiki goriškega življenja.

²⁴ Leta 1871 je imela Družba sv. Mohorja 24.080 članov, od tedaj 1.266.000 popisanih Slovencev.

- KOVAČ, Miha. 1999: *Skrivno življenje knjig: protislovja knjižnega založništva v Sloveniji v 20. stoletju*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, oddelek za bibliotekarstvo.
- MARUŠIČ, Branko. 1998: Gorica draga moja mila. V: *Od Maribora do Trsta: zbornik referatov*. Maribor: Pedagoška fakulteta, str. 27-34.
- MORAVEC, Dušan. 1994: *Novi tokovi v slovenskem založništvu: (od Schwentnerja do prvih publikacij Akademije)*. Ljubljana: DZS.
- PILLON, Lucia. 2005: *Nell'intento di ricostruire la propria biblioteca distrutta: contributo alla storia della biblioteca privata Coronini Cronberg*. V: *Incunaboli e cinquecentine*. Gorizia: Umberto Alemani & Co., str. 13-29.
- PLANISSI, Francesco. 2003. *Profili Goriziani*. Gorizia: Laguna.
- PLESNIČAR, Pavel. 1940: *Narod naš dokazuje hrani: bibliografski pregled slovenskega tiska na Primorskem do konca l. 1918*. Ljubljana: [s.n.]
- PODREKA, Mitja. 2000: *Semeniška knjižnica v Gorici: diplomsko delo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- REGENT, Ivan. 1958: *Poglavja iz boja za socializem*. Ljubljana: CZ.
- ROGAČ, Barbara. 1997: *Izbor gradiva iz zapuščine Miroslava Premrouja v knjižnici Narodnega muzeja Slovenije*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- RYBAŘ, Miloš. 1989: *Nastanek in razvoj Družbe svetega Mohorja*. V: *Vloga cerkve v Slovenskem kulturnem razvoju 19. stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica. *Slovenski biografski leksikon*, Zvezek 10, str. 439- 442.
- STUDEN, Andrej. 1995: *Meščanska stanovanjska kultura*. V: *To in ono o meščanstvu*. Celje: Pokrajinski muzej, str. 10-18.
- ŠANTEL, Avgusta ml. 1947: *Spomini iz otroške dobe*. Rokopis. Arhiv Raziskovalne postaje ZRC SAZU Nova Gorica.
- ŠUMRADA, Janez. 1984: *Gospodarjenje neke slovenske družine konec 19. stoletja in v začetku 20. stoletja*. V: *Zgodovinski časopis* 38. Ljubljana: str. 171-177.
- VILHAR, Srečko. 1961: *Prerez zgodovine slovenskih knjižnic in knjižničarstva na Primorskem*. Koper: Lipa.
- WALTRITSCH, Marko. 1998: *Iz vsakdanjega življenja Gorice*. V: *Od Maribora do Trsta: zbornik referatov*. Maribor: Pedagoška fakulteta, str. 233-240.
- WALTRITSCH, Marko. 1999: *Razvoj knjižničarstva v Gorici*. V: *Slovenska ljudska knjižnica Damir Feigel*. Gorica: Slovenska ljudska knjižnica: str. 7-38.
- ŽMUC, Irena. 1998: *Al' prav se piše čitavnica al' bravnica? V: Jedilnica- srce doma in družine*. Ljubljana: Mestni muzej, str. 31-38.